

DMETNUTO GLEDIŠTE ILI...?

Ideja akademske slobode danas

Senka Božić-Vrbanić

Sveučilište u Zadru, Odjel za etnologiju i antropologiju

Tomislav Oroz

Sveučilište u Zadru, Odjel za etnologiju i antropologiju

U radu, koji je koncipiran kao poticaj za raspravu, problematizira se pitanje akademske slobode u suvremenom neoliberalnom kontekstu obilježenom nesigurnošću života. Upućujući na povijesno-društvena, politička i institucionalna ishodišta koja su omogućila (re)definiranje ideala akademske slobode, autori propituju razne suvremene procese – od prilagodbe tržištu rada do kontrole osiguranja kvalitete i provjere “korisnosti znanja” – otvarajući pitanja o mogućnosti “odmetnutog gledišta” (Butler 2009), tj. propitivanja ne samo onog što se predstavlja kao legitimno već i samih granica koje omogućavaju bilo kakvo propitivanje, kao i mogućnost alternativnih imaginarija budućnosti sveučilišta.

Ključne riječi: akademska sloboda, prekarnost, odmetnuto gledište, kritičko mišljenje, autonomija znanstvenih institucija

Antropologu Ghassanu Hageu je u veljači 2024. godine prekinut ugovor o radu u Institutu Max Planck za socijalnu antropologiju zbog njegove kritike vlade Države Izrael na društvenim mrežama (objave na Facebooku, Twitteru). Neke od njegovih kritičkih komentara koji su se odnosili na stradanja Palestinaca prenio je njemački list *Welt am Sonntag*, koji je objavio članak optužujući Hagea za antisemitizam i potpirivanje mržnje. Nedugo nakon objave tog članka donesena je odluka o prekidu ugovora o radu s Hageom, a Društvo Max Planck objavljuje izjavu u kojoj opravdava taj čin sljedećim riječima: “Temelj slobode mišljenja nalazi svoju granicu u međusobnim obvezama, ali i lojalnosti radnog odnosa. Rasizam, islamofobija, antisemitizam, diskriminacija, mržnja i agitacija nemaju mjesta u Maxu Plancku.”¹ Otkazivanje ugovora Ghassanu Hageu samo je jedan od primjera kojim svjedočimo u zadnjih nekoliko godina, kada zbog iskazivanja kritičkog mišljenja dolazi do institucionalnih sankcija.² Reakcije na otkazivanje ugovora Hageu su bile opsežne, mnogi su izrazili

¹ <https://www.mpg.de/21510445/statement-ghassan-hage> (pristup 20. 4. 2024.).

² Izvještaj Academic Freedom Index (AFI) iz 2024. godine smanjenje akademskih sloboda prepoznaje kao dio sveopće društvene i političke polarizacije, pri čemu takva tendencija postaje sve izrazitija od 2006. godine i nerijetko je vezana uz problematičnost kritičkog mišljenja u akademskim institucijama koje bi ga trebale štiti. Academic Freedom Index (AFI) objavljuje se u suradnji više institucija: Institute of Political Sciences Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg, V-DEM Institute, Scholars at Risk Network i Global Public Policy Institute (<https://academic-freedom-index.net/#top>, pristup 19. 4. 2024.).

solidarnost s njim, a reagirala su i razna antropološka društva diljem svijeta, od američkog do australskog, europskog, njemačkog. Podršku su odvojeno iskazali i razni židovski intelektualci diljem svijeta, kao i razne udruge civilnog društva. Svima njima je zajedničko da se u javnim obraćanjima upravi Instituta Max Planck pozivaju na zaštitu akademske slobode, kao i na obvezu akademskih institucija da osiguraju svojim zaposlenicima i studentima “siguran prostor” za razmjenu ideja, raspravu i nesmetan istraživački rad. Sigurnost takva prostora i autonomnost akademskih sloboda predstavljaju temelj neovisnosti znanstvenog promišljanja unutar istraživačkih i obrazovnih institucija. Autonomija kao preduvjet takve sigurnosti stavlja pred akademske institucije odgovornost koja se u polarizirajućim društvenim i političkim okolnostima, ali i ekonomskim pritiscima doživljava kao teret koji pridonosi narušavanju institucionalne neovisnosti, urušavanju akademskih sloboda te u konačnici i samoj nesigurnosti života (prekarnosti) akademskih djelatnika.

Slučaj otpuštanja znanstvenika zbog njegovih kritičkih izjava o Izraelu, u ovom slučaju antropologa koji se cijeli radni vijek bavi pitanjem rasizma, kolonijalnog nasilja, nacionalizma, a između ostalog i mogućnošću kritičkog mišljenja danas,³ samo je jedan u nizu brutalnih napada na intelektualce kojima, globalno gledano, svjedočimo u posljednjih nekoliko desetljeća.⁴ Iako se ovi napadi na intelektualce u Njemačkoj opravdavaju posebnim propisima u toj zemlji, sličnim napadima svjedočimo i u drugim zemljama. Osim iznošenja stava o palestinsko-izraelskom sukobu kontraverze izazivaju i druge teme, posebno one koje se odnose na pitanja rase, seksualnosti i roda, a koje su popularno nazvane “identitarnim politikama” te koje su dovele do “kulturnih ratova” i “kulture otkazivanja” (Scott 2019). S ulaskom “kulture otkazivanja” u akademski kontekst došlo je do preklapanja neoliberalne ideje “slobode govora” s idejom “akademske slobode” te, uz druge procese vezane za neoliberalizaciju, prekarizaciju i restrukturiranje akademskih institucija, to preklapanje ima dalekosežne posljedice koje se samo djelomično očituju u slučajevima kao što je otkazivanje ugovora o radu Ghassanu Hageu zbog izražavanja kritičkog stava koji je protumačen kao “neloyalnost instituciji”, “iskorištavanje slobode govora” te “širenje

---

3 Ghassan Hage je profesor sociokulturne antropologije na Sveučilištu u Melbourneu (Future Generation Professor), te član Australske akademije za humanističke znanosti. Kao gostujući profesor radio je diljem svijeta, od Sveučilišta Harvard, Sveučilišta u Amsterdamu, Sveučilišta u Copenhagenu do École des Hautes Études en Sciences Sociales u Parizu. U Institutu Max Planck za socijalnu antropologiju radio je kao gostujući profesor/istraživač od početka 2023. do veljače 2024. godine. Njegova najznačajnija djela su: *White Nation: Fantasies of White Supremacy in a Multicultural Society* (1998, 2000), *Against Paranoid Nationalism: Searching for Hope in a Shrinking Society* (2003), *Alter-Politics: Critical Anthropological Thought and the Radical Imagination* (2015), *Is Racism an Environmental Threat?* (2017, 2018). Dobitnik je nekoliko nagrada.

4 U Njemačkoj smo zbog izjava o Izraelu svjedočili napadima na Mashu Gessen, odgođena je predaja nagrade na Frankfurtском sajmu knjiga palestinskoj spisateljici Adani Shibli, a možda je jedan od najradikalnijih primjera zahtjev povjerenika za židovska pitanja da se kamerunskom teoretičaru Achille Mbembeu zabrani otvaranje festivala u Bochumu 2020. godine, zbog njegova kritičkog odnosa spram načina na koji Država Izrael tretira palestinsko pitanje. Najnoviji primjer iz travnja 2024. godine zabrana je govora profesoru sa Sveučilišta u Ateni, ali i političkom aktivistu, Yanisu Varoufakisu, kao i Ghassanu Abu-Sitahu, rektoru Sveučilišta u Glasgowu, na bilo kakvim skupovima u Njemačkoj (uključujući i videokonferencije) koji se odnose na Gazu i palestinsko pitanje, a sve u “svrhu zaštite sigurnosti Države Izrael”.

rasističkih stavova”. Slučajevi poput navedenog simptomatičan su znak vremena u kojem se različitim pritiscima i jednostranim *ad hoc* odlukama postepeno prekrajaju okviri akademskih sloboda, redefiniiraju granice (ne)dopuštenog znanstvenog mišljenja i preusmjeravaju ideali općeg društvenog dobra prema političko-ekonomskim sferama lojalnosti i ograničenjima radnih obveza.

Cilj ove rasprave je kritički se osvrnuti na pitanje akademske slobode u suvremenom neoliberalnom kontekstu obilježenom društvenom atmosferom nesigurnosti života (prekarnosti) u kojoj se to pitanje otvara. Takva atmosfera, između ostalog, omogućuje ne samo relativiziranje koncepta akademske slobode već ima dalekosežne učinke koji se odnose na pitanje demokracije i općeg dobra. Kada govorimo o nesigurnosti života i prekarnosti, važno je naglasiti da pod prekarnim mislimo na sveopću nestabilnost života uzrokovanu neoliberalnim praksama (Berlant 2011; Harvey 2007; Brown 2014, 2015, 2019), a društvenoj atmosferi pristupamo u williamovskom smislu tog koncepta, kao “povijesnoj sadašnjosti”, ili “strukturi osjećaja” koja omogućuje zajedništvo određenog iskustva, osobitog osjećaja života koji se iskazuje na mnogostruke načine, a odnosi se na “nataloženo življeno iskustvo vremena”, “kulturu vremena”, ono što je djelomično naslijeđeno iz prošlosti, ali se kontinuirano preoblikuje, dobiva nova značenja i osjeća drukčije (Williams 2006: 41; Berlant 2011: 4). Ukratko, pitanju i transformaciji akademske slobode želimo pristupiti kao umreženim odnosima, kao konvergenciji raznih učinaka neoliberalizacije društva jer, kao što tvrdi Wendy Brown, akademska sloboda nije ni “filozofski apsolut ni opipljiv entitet, već praksa koja je relacijska i kontekstualna, a oblikuje se u opoziciji prema onome što je lokalno i ideološki shvaćeno kao ne-sloboda” (1995: 6).

Ključna pitanja koja želimo otvoriti za raspravu odnose se na “korisnost znanja”, “ambivalenciju znanja” te “legitimnost znanja” u kontekstu ideje akademske slobode, ali i “odmetnutog gledišta” koje, prema mišljenju Judith Butler, iako ne eksplicitno, proizlazi iz ideje akademske slobode. Odmetnuto gledište odnosi se na propitivanje onog što se predstavlja kao legitimno, “ali ono ne može biti izrečeno a da barem djelomično ne naruši samu ideju onog što je moguće izreći [...] tj. odnosi se na pitanja o samim granicama koje omogućavaju propitivanje (2009: 777). U tom smislu, zanima nas što akademska sloboda znači danas, koji su učinci neoliberalizacije na akademsku slobodu te kako se ti učinci žive “unutar” i “izvan” akademskih institucija. Kakve ambivalencije utjelovljuje u sebi ideal akademske slobode te kako se one očituju u različitim kontekstima i vremenima, koje oblike poprimaju? Na koji se način ponovno iscrtavaju “granice” akademskih sloboda u neoliberalnom kontekstu te kakvi su učinci tih granica? U konačnici, zanima nas kako neoliberalne prakse mijenjaju ideal akademske slobode, narušavaju ga i modeliraju prema potrebama tržišne ekonomije, te kako se u praktičnom smislu akademska sloboda performira, meandrira između nametnutih ograničenja i kako se njezina mijenjajuća značenja reflektiraju u životima znanstvenika, akademskih institucija i društva općenito. Na koji način se ta ograničenja reflektiraju na poziciju odmetnutog gledišta?

Akademski sloboda

Akademski sloboda definira se kao jedan od temeljnih stupova suvremenih akademskih institucija. O pitanju akademski slobode postoji velik broj radova, od kojih se većina bavi pravnim aspektima kao i specifičnostima određenih zakonskih okvira te njihovim promjenama ovisno o povijesnom i društvenom kontekstu kao i razlikama od zemlje do zemlje. Ideal akademski slobode nikada nije bio značenski fiksna u svojoj povijesti, no ono što ga karakterizira jest da se oblikuje kao odraz tenzija i unutrašnjih konfliktnosti koje nastaju između potrebe za samoočuvanjem autonomnosti i raznovrsnih eksternih pritisaka kojima se takva autonomnost pokušava narušiti. Ekvilibriranje između takvih tendencija odvijalo se različitom dinamikom koja je bila uvjetovana relacijama između društva, Crkve, ekonomije, vlasti i samih studenata i profesora (Hearn 2003: 3). Unatoč promjenjivim konstelacijama moći koje su oblikovale prva sveučilišta, ona su se pozicionirala kao mjesto radikalne društvene kritike i poligon za uspostavljanje profesije, služeći se vanjskim dominantnim interesima i istovremeno im oponirajući u svrhu očuvanja vlastite autonomije. Takva se napetost, konstituirana između korisnosti sveučilišta za društvo s jedne strane te slobode i neovisnosti istraživanja s druge strane, zadržala i u pokretima za reformu sveučilišta u 19. stoljeću (ibid.: 5).

Suvremene definicije akademski slobode naslanjaju se na Humboldtovu obrazovnu reformu u Njemačkoj u ranom 19. stoljeću kada se iznjedrila ideja humanističkog sveučilišta. Ta ideja humanističkog sveučilišta započela je s misliocima njemačkog idealizma (Kantom, Fichteom, Schleiermacherom...), a po Humboldt, koji je bio i pod utjecajem začetnika moderne liberalne misli, kao i prosvjetiteljstva, sveučilište kao institucija je ključno za nacionalnu razinu kao svojevrsni čuvar znanja, ali i mjesto gdje se znanje autonomno razvija (Sorkin 1983: 62–66). Država treba preuzeti financiranje akademskih institucija, ali one ne smiju biti podložne političkoj moći, niti trebaju podučavati studente s ciljem njihove stručne naobrazbe kako bi zadovoljili trenutne ekonomske interese. Glavni zadatak sveučilišta je omogućiti zajednicu onih koji su spremni učiti, kreirati akademski prostor u kojem se kroz individualnu slobodnu interakciju svih (studenata i znanstvenika) stvaraju nove ideje i omogućava kritičko mišljenje. Sveučilište na ovaj način postaje “opće dobro”, a kao institucija važno za državu jer je njegov cilj educiranje “dobrih državljana”, a ako se pojedincima omogući da slobodno razvijaju svoje kapacitete ne svodeći ih na stručno osposobljavanje, onda oni nužno postaju produktivni i kao državljanjani, tj. “dobri državljanjani” koji omogućavaju, između ostalog, državni prosperitet i bolju poziciju same države naspram drugih država.

Joan Scott smatra da je u Humboldtovoj viziji akademski slobode uočljiva njezina inherentna dualnost: s jedne strane uloga akademskih institucija određena je stvaranjem znanja koje omogućuje formiranje jedinstvene nacionalne kulture koja postaje čimbenik u međunarodnoj konkurenciji, a s druge strane akademski institucije moraju omogućiti kritičko mišljenje koje bi bilo neovisno o odnosima moći u društvu (2019: 97). Ova dualnost obilježava poimanje akademski slobode do

današnjih dana i poprima različite obrise ovisno o povijesnom kontekstu unutar kojeg se tumači. Iako humboldovsko sveučilište nikad nije zaživjelo onako kako ga je on zamislio,⁵ može se reći da je definiranje akademske slobode na humanističkim načelima postalo svojevrsni ideal, određena aspiracija koja se ne odnosi na postojeće stanje stvari, ali usmjerava djelovanje i omogućava ne samo akademsku debatu već i načela demokracije. Pozivanje na takvo razumijevanje akademske slobode uvijek se događa u uvjetima koji ukazuju na kršenje onog što se postavlja kao ideal, a to je kontinuirana “igra” suprotstavljanja (neslaganja) te razvoja kritičkog mišljenja, svojevrsno akademsko stvaranje znanja za opću dobrobit, znanja koje je podložno samoregulirajućem aspektu akademskog kolektiva, aspektu koji nije disciplinarno ograničen i koji kroz osiguran prostor akademske debate omogućava dobrobit društva u cjelini (Scott 2019).⁶ Tako zamišljena akademska sloboda u svojoj srži “čuva” sve oblike znanja (univerzalnost, sveopće znanje) uključujući i, kantovski gledano, takozvano beskorisno znanje, odnosno oblike znanja koji u trenutku nastanka ne moraju nužno biti prevedeni u “korisna” znanja i vještine.

Upravo ta trenutna “prevodivost” u korisna znanja i prilagodba tržištu rada naglašavaju se u suvremenom neoliberalnom restrukturiranju sveučilišta, a “odgovornost” akademskih institucija vidi se u rješavanju “realnih problema današnjice”. Ta je promjena vidljiva u jednom od najvažnijih globalnih dokumenata o visokom obrazovanju koji nastaje krajem 20. stoljeća: UNESCO-ovoj Svjetskoj deklaraciji o visokom obrazovanju za 21. stoljeće koja je usvojena 1998. godine.⁷ Nastavno na deklaraciju, tijekom 2022. godine organizirana je i UNESCO-ova konferencija u Barceloni kako bi se raspravila nova vizija uloge akademskih institucija, od kojih se očekuje rješavanje konkretnih problema današnjice (korisnost znanja) i vizija održive budućnosti (ekonomski razvoj). Deklaracija ističe odgovornost akademskih institucija kao i cijele akademske zajednice spram rješavanja određenih društvenih problema za dobrobit svih, međutim, kao što Scott primjećuje, u raznim drugim dokumentima koji slijede i nastaju na nacionalnim razinama, a odnose se na akademsku slobodu, nije jasno tko i kako određuje što je univerzalno opće dobro i koliko univerzalna mora biti primjena akademske slobode da bi se smatrala valjanom praksom i u kojem kontekstu (ibid.: 13). Stoga se postavlja pitanje što je s akademskom slobodom u društvima u kojim nedostaju temelji za njezino prakticiranje, odnosno društvima u kojima su materijalna sredstva raspoređena na diskriminacijski način, kao i kako se određuje što su “realni problemi današnjice”. Možemo li govoriti o akademskoj slobodi i ideji humanističkog sveučilišta ako su znanstvenici, kao danas, kontinuirano

---

⁵ Vidi Despot 1991.

⁶ Vidi Butler 2009.

⁷ Važno je napomenuti da 10 godina prije UNESCO-ove Svjetske deklaracije, 1988. godine, koja je bila 900. obljetnica nastanka Sveučilišta u Bolonji, nastaje i dokument Magna Charta Universitatum koji inicijalno potpisuje 388 rektora europskih akademskih institucija iz raznih zemalja. U tom se dokumentu, osim što se u zadnjem paragrafu upućuje na mobilnost nastavno-znanstvenog osoblja i studenata, još uvijek ponavlja humanistička tradicija sveučilišta, a 2020. godine nastaje i revidirani dokument koji uz ponavljanje općih komponenti akademske slobode naglašava i globalnu ulogu akademskih institucija te proširuje aspekt odgovornosti koje akademske institucije imaju lokalno gledano. Taj je dokument do današnjeg dana potpisalo više od 1000 akademskih institucija (<https://www.magna-charta.org/>).

regulirani financiranjem samo određenih znanstvenih projekata koji se bave “realnim problemima” te numeričkim vrednovanjem svog rada? Ili, da se vratimo na primjer koji smo naveli na početku ove rasprave, što u slučajevima kada se akademska institucija poziva na zlorabljenje akademske slobode kako bi sankcionirala znanstvenika bez mogućnosti akademske rasprave, tj. kako je došlo do toga da se za određene teme ne može prakticirati kritičko mišljenje? Što je s takozvanim samoregulirajućim aspektom akademskog kolektiva u takvim slučajevima? Kako bi barem djelomično odgovorili na ova pitanja kao i poziciju odmetnutog gledišta danas nužno je osvrnuti se neoliberalni kontekst unutar kojeg je donesen trenutno jedan od najvažnijih dokumenta o visokom obrazovanju, a na koji se nadovezuje čitav niz internih strategija i pravilnika koji se prilagođavaju kako nacionalnim tako i institucionalnim razinama.

Neoliberalizam i neoliberalizacija sveučilišta

Neoliberalizam se u današnjem kontekstu obično asocira s javnim politikama koje reduciraju socijalnu ulogu države, promoviraju dereguliranje kapitala i rada, reduciranje progresivnog poreza, privatizaciju javnih dobara i potpunu slobodu tržišta koja postaje centralna za reguliranje svih drugih odnosa u društvu. Prema mišljenju Davida Harveyja, iako su neoliberalne politike počele u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća, implementiranjem u Čileu pod utjecajem čikaške ekonomske škole, one su zapravo kao program nastale 1947. godine kada se grupa akademika okupila oko Friedricha von Hayeka, austrijskog političkog filozofa, u Mount Pelerinu u Švicarskoj (2007). Njihov program nastao je kao odgovor na program Johna Maynarda Keynesa, koji je poznat po ideji liberalne socijalne države (države blagostanja), ideji po kojoj blagostanje (dobrobit svih) treba osigurati država različitim mjerama socijalne politike, a koje su bile aktualne u zemljama Zapada od velikih ekonomskih kriza tridesetih godina. Hayekova se grupa u ime privatnog vlasništva, individualne slobode i slobode tržišta protivila svim oblicima državnog planiranja, a ostala je na marginama bilo kakvog akademskog ili političkog utjecaja sve do osamdesetih godina kada Margaret Thatcher i Ronald Reagan provode neoliberalne politike u svojim zemljama. Te su politike rezultirale privatizacijom državnih poduzeća te smanjenjem javnih potpora kao što su naknade za nezaposlene, bolesne ili umirovljenike. Promovira se sloboda tržišta i sloboda pojedinca, a promjenu uloge države u odnosu spram pitanja društvene jednakosti i socijalnih politika, koje su bile znakovite naročito nakon Drugog svjetskog rata, najbolje oslikava izjava Margaret Thatcher: “društvo ne postoji, postoje samo pojedinci, muškarci i žene te njihove obitelji” (1987). Thatcher smatra da je zadatak države osigurati slobodu tržišta kako bi se omogućilo građanima i građankama da samostalno, i po svom slobodnom izboru, brinu o sebi i svojim obiteljima. Na taj način pojedinci postaju “slobodni subjekti koji samostalno upravljaju svojim životom”, pa je i odgovornost za njihov “uspjeh” ili “neuspjeh” individualna (Brown 2014, 2019). Gubitnici ovakve ideologije koja ih strukturalno

generira – manjine, nezaposleni, žene, migranti – postaju sami krivci za loše upravljanje vlastitim životima (Berlant 2011). Ideja osobne slobode počinje se sljubljevati s idejom osobne kompetitivnosti koja stremlji za zmišljenom prosperitetu kao mogućem i ostvarivom cilju za sve, samo ako se “dobro upravlja” vlastitim životom.

Brown u svojoj knjizi *In the Ruins of Neoliberalism* naglašava kako je neoliberalizam upravo u toj komponenti koja uključuje slobodu pojedinca i slobodu tržišta puno više od samog ekonomskog restrukturiranja društva (2019). Radi se o političkoj racionalnosti koja inzistira na individualnoj slobodi kao neovisnosti onih kojima se vlada, neovisnosti o državi i neovisnosti o drugima. Ideja individualne slobode ne dovodi u pitanje materijalne i druge uvjete u kojima se pojedinac nalazi, upravo suprotno, sloboda tržišta postavlja uvjete “igre” u kojoj se prakticira individualna sloboda, a sve s ciljem neograničenog ekonomskog napretka čiji je horizont čitav planet, tako da se može govoriti o trgovačkoj planetarizaciji koja proizvodi ono što omogućuje slobodu, tj. ideju “slobodan si biti slobodan” ili, drugim riječima, proizvodi uvjete u kojima je subjekt subjektivan na način da se osjeća slobodnim (Foucault 2016: 40). U tim novim okolnostima tržište kao regulirajući princip na kojem počiva društvo treba državu, no ne kao kontrolora tržišta nego, upravo suprotno, legitimnost države veže se uz održavanje tržišta “bilo kroz fiskalne ili monetarne političke mjere, imigracijsku politiku, tretman prema zatvorenicima ili strukture javnog obrazovanja” (Brown 2014). Brown naglašava kako takvo koncipiranje ideje slobode ima velike učinke, oprirođuje ideju samoeksploatacije i sve veće ekonomske nejednakosti u društvu i u potpunosti dekonstruira koncepte kao što su, na primjer, društvena pravednost i opće dobro. Potiče se kontinuirano “ulaganje u samog sebe” na svim razinama, kako novčanim tako i društvenokulturnim, a s obzirom na to da se zahtjevi tržišta stalno mijenjaju, promovira se fleksibilnost i mobilnost, što dovodi do prekarnosti kao osjećaja nesigurnosti života što postaje glavno obilježje većine.⁸ Sve postaje kapital, podložno konstantnom proračunu i metrici u svrhu maksimiziranja profita, pa čak i one domene koje nisu izravno monetizirane kao što je to sveučilište (Brown 2015: 10).

Neoliberalizacija sveučilišta počinje prvo u Ujedinjenom Kraljevstvu i Sjedinjenim Američkim Državama, a potom se širi i dalje, a s obzirom na to da se radi o procesima kroz koje se realiziraju razni projekti ona ima mnogostruke oblike, ali generalno gledano svuda se pojačava tržišna orijentacija sveučilišta, a u nekim zemljama privatni sektor igra veliku ulogu u financiranju i u upravljanju sveučilištem. Jedan od ciljeva neoliberalizacije sveučilišta je u svakom slučaju smanjenje državnih troškova i u tom kontekstu postaje važna učinkovitost osoblja. Uvode se novi termini kao “društvo znanja” i “centri izvrsnosti”, koji sami po sebi ne znače ništa loše ili dobro, ali način na koji oni postaju performativni, način na koji se provode u praksi ima za cilj stvaranje poduzetničke kulture. Drugim riječima, ono što karakterizira ekonomski sektor postaje temelj i za javni sektor, uključujući i sveučilišta.⁹ Uvodi se audit kultura, tj.

⁸ O prekarnosti, pitanju slobode i neoliberalnim politikama vidi Božić-Vrbančić 2023.

⁹ Tako, na primjer, u SAD-u, kao što su upozorili Eyal Press i Jennifer Washburn, paralelno sa smanjenjem javnog financiranja i ulaskom kapitala u sveučilišne strukture, istraživački fokusi se mijenjaju, pri čemu se otvara put

kontrola osiguranja kvalitete u visokom obrazovanju koja se osim unutarnjim mehanizmima za provjeru kvalitete (samoevaluacija) povjerava i neovisnim vanjskim agencijama.¹⁰ Načini na koje se provodi audit kultura variraju od zemlje do zemlje, ali konačni cilj vezan je uz provjeru raznih parametara u svrhu kontinuiranog poboljšanja rada (provjeravaju se uspješnost na ispitima, uspješnost pojedinih modula, uspješnost programa, ishodi učenja, nastavne kompetencije, mobilnost nastavnika-istraživača i studenata ...). Znanstveno-nastavno osoblje dodatno se vrednuje i brojem objavljenih radova, vrednuju se i nakladnici kod kojih su radovi objavljeni, kategoriziraju se znanstveni časopisi, broje se javna izlaganja, medijski istupi, participacija u znanstvenim projektima, obraća se pozornost na citiranost, tj. vidljivost rada, izlaganja na znanstvenim konferencijama, broje se pozvana izlaganja, umreženost i članstvo u raznim akademskim društvima diljem svijeta. Cris Shore i Susan Wright nazivaju neoliberalnu audit kulturu na sveučilištima “indeks manijom” ili upravljanjem uz pomoć brojeva koje ima za posljedicu reguliranje provođenja akademskih istraživanja, biranja tema istraživanja, dizajniranja kurikuluma i, u konačnici, reguliranje odnosa unutar same akademske zajednice kao i odnosa spram studenata i načina poučavanja (2024). Upitna primjenjivost spoznaja koje dolaze iz društvenih i humanističkih znanosti u javnom se prostoru označava kao “neisplativa investicija”, iz perspektive novca poreznih obveznika i iz perspektive interesa za studijske programe.¹¹ U takvoj društvenoj atmosferi obilježenoj kompetitivnošću i primjenjivošću studijski programi koji su “neisplativi” izazivaju gotovo stidljiva opravdanja vlastite neučinkovitosti prema upravljačkim strukturama i prema širem javnom mnijenju. Čak i na razini žargona i diskursa akademske zajednice metastazira neoliberalna terminologija koja stavlja potrebe tržišta rada u prvi plan, otvara pitanja o opravdanosti kadrova koje “proizvodimo”, pozicionira se kroz ishode učenja kao pravno obvezujuće garancije usvojenih znanja i vještina kao proizvoda, sažima studijske programe kroz zgusnute i ubrzane procese usvajanja znanja (mikrokvalifikacije), stavlja naglasak na vještine potrebne tržištu rada, restrukturira sveučilišne politike i strategije. Wright i Shore ističu kako antropolozi već duže vrijeme upozoravaju na učinke koje neoliberalna numerizacija života ima na populaciju, jer bez obzira na to radi li se o brojanju koraka dok šetamo

---

transformaciji javno dostupnih znanstvenih otkrića u svrhu općeg dobra u komercijalno isplative i patentno zaštićene korporativne proizvode. U takvim je okolnostima profitabilnost postala imperativ koji je u konačnici preoblikovao akademske slobode i uvjetovao transformaciju sveučilišne autonomije unutar koje je nezavisna kritička misao prestala postojati (2000: 39–53).

10 Na primjer, na razini Europske unije od Bolonjske deklaracije (1999) donosi se čitav niz uredbi kako bi se osigurao integrirani europski prostor visokog obrazovanja koji bi imao neke usporedive kriterije, od akademskih se institucija očekuje da razviju svoj unutarnji sustav kontrole kvalitete, a rade se i vanjska evaluacijska izvješća. Republika Hrvatska pristupila je Bolonjskom procesu 2001. godine, a razvoj sustava kvalitete započeo je donošenjem Zakona o znanosti i visokom obrazovanju 2003. godine. Agencija za znanost koja provodi vanjska vrednovanja akademskih institucija počela je s radom 2004. godine. Sustav vrednovanja i ocjenjivanja regulira se i raznim zakonima, pa tako Zakon o plaćama iz 2023. godine uvodi novi sustav ocjenjivanja učinkovitosti rada po kojem će jednom godišnje sveučilišne djelatnike ocjenjivati i čelnici akademskih institucija (rektori i dekan), i to prema kriterijima koje propisuje Vlada, tj. resorno ministarstvo. Na taj način ne samo da se gubi autonomnost sveučilišta već se omogućuje i atmosfera u kojoj su akademski djelatnici izvrgnuti neprekidnom strahovanju i brizi za svoja radna mjesta (Obadić 2022).

11 Analizu neoliberalizacije akademskih institucija u Hrvatskoj vidi u Žunec 2010. Analizu o poziciji humanističkih znanosti u kontekstu neoliberalizacije vidi u Bagarić, Biti i Škokić, ur. 2017.

parkom, skupljanju “lajkova” na društvenim mrežama ili brojanju akademskih radova kako bi se na temelju tog broja utvrdio status ne samo znanstvenika već i institucije u kojoj je zaposlen, brojanje i klasificiranje samoreguliraju sva djelovanja te generiraju društvenu atmosferu u kojoj individualno i institucionalno postignuće u zadovoljenju određenog “broja” postaje temelj svih vrednovanja.

Audit kultura nije samo pasivno vrednovanje rada neke institucije, upravo suprotno ona uvijek preoblikuje instituciju u koju se uvodi [...] kada numeričko vrednovanje postane cilj, institucionalni okoliš se restrukturira jer se svi resursi i aktivnosti usmjere samo na ono što se “broji” [...] a ne na profesionalnu etiku i šire društvene ciljeve. (2017: 5)

Umjesto stvaranja akademskog znanja za opću dobrobit koje je uz sva ograničenja i disciplinarnu granicu “samoregulirano” kroz osiguran prostor akademske debate (što podrazumijeva koncept ili, bolje reći, aspiracija akademske slobode), dolazi do novog vida samoreguliranja kroz pokušaj zadovoljenja novih pravila “igre” utemeljenih na brojevima. Kolaborativnost i interdisciplinarna suradnja u takvom okružju postaju poželjne odlike projektnih prijava čija se relevantnost i inovativnost mjeri razinama društvene relevantnosti, primjenjivosti i umreženosti s gospodarstvom. Reproduciraju se vrijednosti i načela kapitalizma kroz razne strategije: stvaraju se strateška partnerstva javnog sektora i industrije, budući zaposlenici se regrutiraju stipendiranjem, određene pozicije i plaće profesora ovise o privatnom sektoru, koji financira i upotrebu novih tehnologija, potiče razvoj patenata i stvara kulturu poduzetništva putem transfera tehnologija (Hearn 2003: 8–9). Kolegijalnost unutar akademske zajednice ustupa prostor kompetitivnosti: stvara se atmosfera kompeticije, straha i nepovjerenja, kriju se informacije, prikupljaju bodovi, iako se sam postupak vrednovanja i ocjenjivanja predstavlja kao neutralan proces koji bi trebao poboljšati rad institucije, on je krajnje ideologiziran i regulira djelovanje svih uključenih aktera. Na institucionalnoj razini audit kultura povećava pritisak na institucije kroz kreiranje takozvanih rang-listi najboljih sveučilišta, kreiraju se svjetske liste, europske liste, regionalne liste, stvaraju se akademske zvijezde koje “brendiraju” sveučilište, privlače pažnju medija i studenata, a u nekim zemljama sveučilišta postaju korporativna, tj. kroz monetarna ulaganja povećavaju svoj profit i uključuju se u tržišno natjecanje. Sami studenti uključeni su u evaluaciju nastavnog i drugog osoblja te na nekim sveučilištima, posebno u SAD-u, često dolazi do antagonizama i zahtjeva za promjenom nastavnog plana i programa, a sve kroz prizmu individualnih sloboda na koje se studenti pozivaju. Nerijetko se akademska sloboda, koja bi trebala garantirati neovisnost akademskim djelatnicima te mogućnost izražavanja kritičkog mišljenja, izjednačava s individualnom slobodom, tj. slobodom govora. Za Scott (2022) izjednačavanje akademske slobode sa slobodom govora revidira povijesni temelj na kojem nastaje ideja akademske slobode, jer se akademska sloboda uvijek odnosi na kolektivna prava koja se odobravaju znanstvenicima te se svođenjem tih prava na individualnu slobodu podrivaju ne samo ideal akademske slobode i mogućnost kritičkog mišljenja već i ideja općeg dobra.

Izjednačavanje akademske slobode sa slobodom govora

Judith Butler (2009) tvrdi da je, kako bismo u današnjem kontekstu uopće mogli shvatiti na koji način su u ideji akademske slobode bile međusobno umrežene ideje općeg dobra i kritičnog mišljenja, važno vratiti se natrag na pitanje kritike kod Immanuela Kanta, čije je mišljenje bilo ključno za Humboldta i ideju akademske slobode. Čitajući Kanta kroz Derridaa i Foucaulta, Butler tvrdi da se kritičko mišljenje ne ograničava samo na kontekst sveučilišta već može dovesti u pitanje legitimnost svih institucija, pa i same države. Kanta je primarno interesiralo što čini legitimitet određenog znanja i pokušavajući dati odgovor na to pitanje definirao je kritičko mišljenje kao set pitanja – “na koji način?” i “s kojim pravom?” – koja se odnose na propitivanje samog procesa legitimiranja određenog znanja. Iako Kant ograničava kritičko mišljenje samo na filozofiju kao akademsku disciplinu, Butler, slijedeći Derridaa, govori o kritičkom mišljenju, misleći pritom na sve akademske discipline. Paradoksalno, da bismo uopće mogli postaviti kritička pitanja država mora garantirati pravo na propitivanje, odnosno mora omogućiti pravo koje postaje temelj za kritiku same države kako bi se u konačnici potvrdila njezina legitimnost. Ako država ne garantira to pravo, zauzima dogmatičnu poziciju iz koje svako drugo mišljenje proglašava problematičnim. Isto se odnosi i na akademske institucije, kao i na disciplinarna propitivanja, ali i na cijelu mrežu raznih vladinih i nevladinih agencija te drugih institucija. “Na koji način?” i “s kojim pravom?” pitanja su koja omogućavaju provjeru svih pozicija, i bez obzira na to do kojih se zaključaka dođe, ona su neodvojiva od prava na neslaganje s postojećim objašnjenjima. S obzirom na to da je kritika neodvojiva od neslaganja, u slučaju kada se pitanja ne smiju postaviti jer država upravlja uvjetima neslaganja, tj. određene kritičke poglede smatra opasnim i želi zaštititi određene oblike moći od kritičkog propitivanja, otvara se pozicija odmetnutih gledišta za one koji ih postavljaju, tj. njihovo mišljenje se diskreditira. Stoga izjednačavanje kritičkog mišljenja utemeljenog na ideji akademske slobode sa slobodom govora ne samo da dovodi u pitanje mogućnost provjeravanja legitimnosti nekog mišljenja već otvara i poziciju odmetnutog gledišta kao nepoželjnog i opasnog. Sve to omogućava generiranje društvene atmosfere u kojoj cvjetaju antagonizmi utemeljeni na neslaganjima koja ne proizlaze iz kritičkog mišljenja, nego iz osjećaja trenutne moralne ispravnosti, ideje “racionalnog subjekta”, “slobodnog subjekta” – ideje koja je kroz neoliberalizaciju društva izjednačila moralnu autonomiju s “racionalnim djelovanjem” (Brown 2014). U takvoj društvenoj atmosferi u kojoj se utemeljenost bilo kojeg individualnog argumenta izjednačuje s kritičkim mišljenjem stvaraju se uvjeti za nastanak raznovrsnih teorija zavjera i pseudoznanstvenih tvrdnji čija efektivnost počiva na uvjerljivosti u širem kontekstu antiintelektualne klime. Stoga se pitanje propitivanja društvenih problema u okrilju akademske slobode mijenja iz heuristične debate u ograničenu i zaoštrenu raspravu obilježenu *pro* i *kontra* stavovima. Takva se polarizacija dodatno usložnjava u digitalnom okruženju, a napose u poslijepandemijskim vremenima gdje se pitanje akademskih sloboda i

kritičke misli zamagljuje u svojoj zoni zakonski nerazriješenih dilema između privatnih stavova i poslovnih obveza, očuvanja privlačnosti znanstvenih institucija, korporativno reguliranih i mijenjajućih okvira privatnosti i marketinški primamljivih strategija društvenih mreža koje promoviraju ideju slobode govora. Prema Henryu Reichmanu, odnos između raznovrsnih mišljenja u javnom prostoru i sigurnosti prostora akademskih sloboda izuzetno je ambivalentan. S jedne strane, potencijal gotovo neograničenog pristupa informacijama dolazi uz rizik relativiziranja kritičke misli u mnoštvu volatilnih stavova i polariziranih tvrdnji na društvenim mrežama u kojima se identificiraju “krivci” logikom *argumentum ad hominem*.

Pritisci na znanstvenu zajednicu dolaze s raznih strana, od državnih institucija do nevladinih organizacija, religijskih institucija, medija i raznih pojedinaca. Tako tijekom proteklih nekoliko godina svjedočimo “kulturnim ratovima” kao i “kulturi otkazivanja” na sveučilištima, zatvaraju se pojedini odjeli koji se bave “problematičnim” temama, kao što su pitanja “rase” i “roda”, rasprave se često svode na “plitki prezentizam”, esencijaliziraju se i ahistoriziraju određene kategorije, a zbog “osjetljivosti” određenih tema zabranjuje se i komparacija koja bi kritički ukazala na interseksionalnost između određenih pojava. Ukratko, gubi se povijesnost i, kao što to sažima Theo David Goldberg, brisanje povijesnog jedan je od ključnih aspekata neoliberalizacije društva, jer ono što se uklanja prvenstveno se odnosi na povijesnost uvjeta koji su stvorili neoliberalizaciju: “a brisanje te povijesti isto tako ima svoju povijest, i ono što se gubi [...] je transformacija u određenim kategorijama kao što su na primjer ‘rasa’ i ‘rasizam’, ono što su te kategorije značile u prošlosti, učinke koje su imale, i koje još uvijek imaju otvarajući nove puteve u rasističkom razmišljanju [...]” (Goldberg u Gilroy 2020). Prema Goldbergovu mišljenju, postoje tendencije da se o svemu što se događa radi simplificirana komparacija koja se reducira na poređenje određenih uvjeta koji su doveli do određenih pojava, pa se onda kompariraju s uvjetima negdje drugdje, čime se gubi mogućnost razumijevanja mreže odnosa između određenih pojava, njihov interseksionalizam. Kritičko ukazivanje na mrežu odnosa, kako povijesnih tako i suvremenih, način je istraživanja strukturnih uvjeta koji podržavaju i reproduciraju ne samo određene subordinacije (npr. rasne) već i njihovu povezanost s drugim društvenim pojavama u lokalnom i globalnom kontekstu.

Nedostatak kritičke analize tih strukturnih uvjeta brzo dovodi do sužavanja perspektive na puki plitki prezentizam koji korespondira i s onim što Laura Nader (2019) naziva politikama utišavanja, koje često provode i same akademske institucije kao, na primjer, u slučaju otkazivanja ugovora o radu Ghassanu Hageu. Upravo je Hageovo javljanje na društvenim mrežama i kritičko ukazivanje na interseksionalnost kad govorimo o etničkom nacionalizmu u Izraelu i nasilju spram Palestinaca privuklo pozornost medija, a u Njemačkoj, kao i u nekim drugim državama, bilo koja komparacija etnonacionalizama koja bi uključivala Državu Izrael, i njezin odnos spram drugih, ne samo da se smatra neprimjerenom nego se karakterizira kao antisemitizam, kao poticanje nasilja spram Židova. Nader smatra da, kao nepisana pravila koja se primjenjuju u slučajevima problematičnih i škakljivih tema, politike utišavanja funkcioniraju kao svojevrsne usuglašene i prešutne prakse koje discipliniraju

neposlušne i neutraliziraju kritiku koja može ugroziti privlačnost akademskih institucija u javnom prostoru. Iako Nader pitanje utišavanja problematizira kroz brojne primjere u širokom vremenskom razdoblju, navedena je praksa, kao u slučaju Hagea, danas aktualnija nego ikad prije. Smještena onkraj službenih pravilnika, ali snažno uvjetovana kontekstom kulture otkazivanja i podnošljivom kritikom (ili potpunim odsustvom kritike) o problematičnim temama, ta praksa utišavanja otvara pitanje prihvatljivih granica akademskih sloboda i kritičkog mišljenja o kojem govori Butler (2009). Izlazak u prostor društvenih mreža koje su iz perspektive tradicionalnog shvaćanja sveučilišne autonomije sfera privatnog, ali s posljedicama po javnu reputaciju akademske institucije, dodatno usložnjava pitanje akademske slobode i na neki način vraća u središte tenziju javno/privatno koja je od početaka poprište konflikta na kojem je stasao ovaj ideal.¹² No povratak u okrilje neoliberalne tržišne logike prevodi takvu dilemu u sivu zonu koja se teško može artikulirati preuzetim kriterijima koji bi perpetuirali održivost podjele na javno i privatno. Pitanje akademske slobode u kontekstu društvenih mreža odlikuje izuzetna ambivalentnost: s jedne strane, sveučilišne administracije potiču znanstvenike da se profiliraju, izgrađuju brend, prezentiraju vlastita istraživanja te samim time promoviraju instituciju uz koju su afilirani. S druge strane, kao zakonski neregulirana zona s poroznim i teško odredivim granicama između privatnog i javnog, stavovi objavljeni na društvenim mrežama omogućavaju napad na akademske slobode – otkazivanje ugovora i prestanak radnog odnosa (Reichman 2019). Isprepleteni u logici naizmjeničnog isključivanja iz sigurnog prostora institucionalne autonomije (prelijevanje u navodni prostor privatnog) te uključivanja u okvir radnih obveza i lojalnosti instituciji (prelazak u prostor javnog), akademske slobode i kritičko mišljenje u okviru društvenih mreža funkcioniraju kao proizvodi neoliberalnog tržišta koji mogu biti marketinški eksploatirani, ali i jednako tako sankcionirani i utišani. Podređeni sudu lajkova i dijeljenja, algoritamskih ulančavanja i preporučenih sadržaja, te konstituirani kao jedno od mišljenja, akademske slobode i kritičko mišljenje svedeni su samo na jedan od proizvoda neoliberalne tržišne logike koja ih lišava mogućnosti debate i propitivanja koja im je povijesno bila dodijeljena, lišava ih onog što Branko Despot naziva “znanstvenim robovanjem”, kritičkog mišljenja koje čini *mi* znanstvene zajednice (1991: 7–8).

Zaključak

Kako doći do zaključka? Što uopće na kraju možemo zaključiti?

Akademske slobode u svom epistemološkom korijenu nisu samo ambivalentne – korisno znanje i beskorisno znanje – kantovsko znanje koje nalikuje estetskim kategorijama suđenja ili samom estetskom objektu koji u načelu mora biti bezinteresan, bez interesa, ili kontekstu engleskog utilitarizma – koristan. Pustimo li zasad pojam estetske autonomnosti i razmotrimo li još jednom pojam korisnosti, korisno je znanje

¹² O podjeli na privatno i javno kod Kanta kad govorimo o akademskoj slobodi vidi Butler 2009.

isto tako ograničeno, omeđeno samim pitanjem “što je to korisno?”. Kao što smo pokazali, korisnost se određuje upravo neoliberalnom doktrinom, tj. radi se o specifičnoj korisnosti upogonjenoj neoliberalnim shvaćanjem ekonomije i društva. Svakako da mogu postojati i drugi razni vidovi korisnosti – upravo se na tom horizontu ontološki lomi dvadeset i prvo stoljeće – korisnost za okoliš, prirodu, korisnost ili ono što je korisno za spas antropocena itd. Vid neoliberalnog ustroja univerziteta koji danas prevladava svakako guši humanističke, ovdje naglašavamo humanističke, projekcije građanskog društva koje je nastajalo u vrijeme Humboldtova pisanja o akademskim slobodama. Ekonomski model i manija provjere, tj. prevođenja svega u numeričke odnose, svode prijašnja shvaćanja akademskih sloboda, pa i sam otpor “porobljavanja čovjeka” (kako ga je pojmió Humboldt u kontekstu njemačkog idealizma) na brojeve i brojanje. Kada, na primjer, potpisujemo razne peticije kako bi izrazili solidarnost s kolegama i kolegicama koji su institucionalno sankcionirani zbog izražavanja svog kritičkog mišljenja, ne svodimo li na neki način i mi sve na brojanje? Učinkovitost tih peticija izuzetno je mala, a s obzirom na njihovu učestalost, na neki način postaju “normalizirane” kao reakcija određenog dijela akademske zajednice, više kao glas koji je “protiv” u odnosu na one koji su “za”.

Zadaća znanstvenika je uvijek propitivanje “postojećeg”, bez obzira na to o kojoj je znanstvenoj disciplini riječ, stoga je sloboda istraživanja i podučavanja ideal kojem se teži, ideal koji je ključan za promjene u društvu. Kao što smo naveli, ta se zadaća mijenja s neoliberalizacijom sveučilišta, a isticanje veze između visokog obrazovanja i svijeta rada (kao u UNESCO-ovoj Svjetskoj deklaraciji o visokom obrazovanju za 21. stoljeće) ulogu visokog obrazovanja svodi na prijenos informacija i razvijanje poduzetničkih vještina studenata kako bi mogli sami brinuti o sebi, tj. kako bi se olakšala njihova zapošljivost. Studenti kao “ljudski kapital” čije sposobnosti treba maksimizirati postaju centralna točka, ali isključivo kroz model koji njeguje njihove individualne vještine, te se na taj način podriva uloga koju sveučilište ima po pitanju općeg dobra. Ukratko, kao što to tvrdi Brown, “tržišna racionalnost preobrazila je visoko obrazovanje iz općeg dobra u osobnu investiciju, u ideju ulaganja u samog sebe, u individualnu budućnost konstruiranu na temelju sposobnosti zarađivanja” (2015: 181). Takvo pozicioniranje uloge visokog obrazovanja, uz promoviranje audit kulture koja samoregulira akademsku zajednicu, omogućava zamjenu akademske slobode s individualnom slobodom govora, a učinci te zamjene ugrožavaju ne samo ideju kritičkog mišljenja na kojoj se temelji akademska sloboda već i obvezu države da osigura akademsku slobodu. Naime, ta zamjena svodi bilo koje znanje na broj, korisnost, tj. financije, sužava prostor kritičkog mišljenja i nastajanja “beskorisnih” znanja koja bi u drugom kontekstu ili u bliskoj budućnosti itekako mogla biti korisna.

Kao što smo naveli, Butler kritičko mišljenje tumači kao proces istraživanja koji je povijesno utemeljen, proces koji treba odgovoriti na to kako se i pod kojim uvjetima određena pitanja ne smiju postaviti, odnosno kako se mogu postaviti na način da dokidaju prohibicije koje funkcioniraju kao uvjeti onoga o čemu se govori. U pokušaju da odgovori na navedene dileme i ponudi objašnjenje u kontekstu suvremenog razumijevanja akademske slobode, Butler predlaže zauzimanje pozicije

odmetnutih gledišta, koja će moći adresirati i implicitno odnosno neiskazano te uputiti na povijesnu arbitrarnost granica unutar kojih se postavljaju pitanja (2009: 777). Jer akademska je sloboda kao aspiracija, bez obzira na diskriminatorne prakse koje su postojale na sveučilištima u vrijeme nastanka koncepta,¹³ omogućila, iako ne uvijek uspješno, zaštitu raznih disidenata, tj. onih koji su se zbog disciplinarnih ili političkih ograničenja pozivali na koncept. U tom je smislu akademska sloboda kao aspiracija, pa čak i kad ne može postići sve kritičke ciljeve koje ima, važno političko sredstvo kojim se znanstvenicima omogućava ne samo politička i ekonomska neovisnost već i zaštita onog što nazivamo opće dobro.

Zamjena akademskih sloboda za individualne slobode proces je koji se diskurzivno umrežuje s ostalim aspektima društva, društvene prakse se isto tako vrednuju diskurzivnim agendama pojedinih projekata ili su svedene na puku robu – dakle, sve je na neki način numerirano; demokracija se svodi isto tako na puku brojanje, a to svođenje dakako odzvanja nihilističkim prizvucima i taktikama u kojima dominiraju *fake news* i puka volja za moć (čak i prirodne znanosti postaju predmet sumnje raznih teorija konspiracija, smatra se da lažiraju svoja izvješća kako bi pogodovale određenim političkim ili korporativnim elementima u društvu).

Stoga pitanje akademskih sloboda ne možemo promatrati izolirano, samo u kontekstu akademskih institucija, već isključivo kroz šire relacijske odnose nesigurnosti života (prekarnosti) u koje su umrežene. Sam Hage u intervjuu za *Etnološku tribinu* navodi da ako se u današnjem kontekstu uopće želimo baviti ozbiljnim intelektualnim radom, to možemo samo onda kada zauzimamo svojevrsno odmetnuto gledište u odnosu spram institucionalnih okvira unutar kojih radimo, u suprotnom i sami postajemo suradnici na procesu urušavanja ideje akademske slobode (Hage u Božić-Vrbančić 2020: 244). Svođenje svega na puki prezentizam, brisanje povijesnog, ignoriranje same ideje sveučilišta i naše uglavnom bespogovorno pristajanje na suvremenu audit kulturu, mrmljanje po hodnicima, izražavanje nezadovoljstva dok sastavljamo razna izvješća, komentari o ishodima učenja, komentari o upravi su zapravo sastavni elementi te suradnje. Razlozi za našu suradnju sa sveučilištem, iako smo svjesni u kolikoj su mjeri narušeni temelji akademske slobode, mogu biti razni, no najčešće proizlaze iz osjećaja nesigurnosti života koji nastaje kroz razne procese neoliberalizacije društva kao i straha od onoga što pozicija odmetnutog gledišta nosi sa sobom.

Sveučilišta nikad nisu bila idealna mjesta, uvijek su postojali disidenti i odmetnuta gledišta i uvijek je postojala šutnja o određenim problemima. No, bez obzira na sve probleme, aspiracija akademske slobode je ipak omogućavala kritičko mišljenje i akademsku debatu (Scott 2022), stoga je ključno i danas braniti humanistički ideal kao temelj ideje sveučilišta te kroz odmetnuta gledišta omogućiti ne samo kritiku već i otvoriti mogućnost alternativnih imaginarija budućnosti sveučilišta. Nije li upravo antropološkoj tradiciji kritičke misli svojstveno proširivanje sfere onoga što je moguće ili, da završimo s citatom Ghassana Hagea, “upravo nam antropološka

¹³ Akademske institucije bile su za vrijeme prosvjetiteljstva enklave za privilegirane, a dugo vremena pristup akademskim institucijama nije bio odobren svima onima koji su bili rasno, rodno ili etnički obilježeni kao nepodobni.

tradicija kritičke misli omogućava da možemo biti radikalno drukčiji od onoga što jesmo”, što je ključno za nove imaginarije i “alter” politike 21. stoljeća. Stoga ovim tekstom želimo potaknuti raspravu: “možemo li biti radikalno drukčiji od onog što jesmo”, možemo li kroz odmetnuta gledišta izaći iz sfere reguliranja i otvoriti se za radikalnu drugost o kojoj govori Hage kad razmišljamo o alternativnim mogućnostima ideje sveučilišta 21. stoljeća?

Ovaj rad je nastao u sklopu projekta *Digital Aestheticization of Fragile Environments* (DigiFREN) koji se financira sredstvima iz programa Europske unije za istraživanje i inovacije Obzor 2020 u okviru Ugovora za bespovratna sredstva br. 101004509 (program Chance), te sredstvima Hrvatske zaklade za znanost.

BIBLIOGRAFIJA

- Bagarić, Petar, Ozren Biti i Tea Škokić, ur. 2017. *Stranputice humanistike*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Berlant, Lauren. 2011. *Cruel Optimism*. London: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822394716>
- Božić-Vrbancić, Senka. 2020. “An Interview with Ghassan Hage”. *Etnološka tribina* 43/50: 238–444.
- Božić-Vrbancić, Senka. 2023. *Prekarnost. Priče iz Ubera*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Brown, Wendy. 1995. *States of Injury. Studies in Power and Freedom in Late Modernity*. New York: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691201399>
- Brown, Wendy. 2014. “Neoliberalizam i kraj liberalne demokracije”. *Slobodni filozofski*, 22. srpnja. <http://slobodnifilozofski.com/2014/07/wendy-brown-neoliberalizam-i-kraj.html> (pristup 21. 2. 2024.).
- Brown, Wendy. 2015. *Undoing the Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctt17kk9p8>
- Brown, Wendy. 2019. *In the Ruins of Neoliberalism. The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/brow19384>
- Butler, Judith. 2009. “Critique, Dissent, Disciplinarity”. *Critical Inquiry* 35/4: 773–795. <https://doi.org/10.1086/599590>
- Despot, Branko. 1991. “Predgovor: Univerzitet kao znanstvena ustanova ili čovjek kao znanstveno robovanje”. U *Ideja univerziteta*. Immanuel Kant, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Friedrich Nietzsche, ur. Zagreb: Globus.
- Foucault, Michel. 2016. *Rodenje biopolitike. Predavanja na College de France (1978–1979)*. Zagreb: Sandrof & Mizantrop.
- Gilroy, Paul. 2020. “Transcript: In Conversation with David Theo Goldberg”. <https://www.ucl.ac.uk/racism-racialisation/transcript-conversation-david-theo-goldberg> (pristup 18. 3. 2024.).
- Hage, Ghassan. 2012. “Critical Anthropological Thought and the Radical Political Imaginary”. *Critique of Anthropology* 32/3: 285–308. <https://doi.org/10.1177/0308275X12449105>
- Hage, Ghassan. 2015. *Alter-Politics. Critical Anthropology and the Radical Imagination*. Melbourne University Publishing.
- Harvey, David. 2007. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hearn, Alison. 2003. “Interdisciplinarity / Extradisciplinarity. On the University and the Active Pursuit of Community”. *History of Intellectual Culture* 3/1: 1–15. <http://www.ucalgary.ca/hic/issues/vol3/3> (pristup 20. 4. 2024.).
- Jurčević, Ružica. 2019. *Suvremeno sveučilište između humanističkih ideala i tržišnih interesa*. Disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Repozitorij. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:053097> (pristup 11. 3. 2024.).
- Nader, Laura. 2019. “Unravelling the Politics of Silencing”. *Public Anthropologist* 1: 81–118. <https://doi.org/10.1163/25891715-00101006>
- Obadić, Ivan. 2022. *Akademске slobode u prijedlozima novih zakona*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Press, Eyal i Jennifer Washburn. 2000. “The Kept University”. *The Atlantic Monthly* 285/3: 39–54.
- Reichman, Henry. 2019. *The Future of Academic Freedom*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. <https://doi.org/10.1353/book.66177>
- Scott, Joan Wallach. 2019. *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. New York: Columbia University Press.

- Scott, Joan Wallach. 2022. "What Kind of Freedom is Academic Freedom?". *Critical Times* 5/1: 1–19. <https://doi.org/10.1215/26410478-9536460>
- Shore, Cris i Susan Wright. 2024. *Audit Culture. How Indicators and Rankings are Reshaping the World*. New York: Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/jj.10819589>
- Sorkin, David. 1983. "Wilhelm Von Humboldt: The Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791–1810". *Journal of the History of Ideas* 44/1: 55–73. <https://doi.org/10.2307/2709304>
- Williams, Raymond. 2006. "Analiza kulture". U *Politika teorije*. Zbornik rasprava iz kulturalnih studija. Dean Duda, ur. Zagreb: Disput.
- Wright, Susan. 2012. "Ranking Universities Within a Globalized World of Competition States: to what Purpose, and with what Implications for Students?". U *Quality in Higher Education in the 21st Century*. Hanne Leth Anderson i Jens Christian Jacobsen, ur. Frederiksberg: Samfundslitterature, 79–100.
- Wright, Susan i Cris Shore. 2017. "Introduction. Privatizing the Public University. Key Trends, Countertrends and Alternatives". U *The Death of the Public University. Uncertain Futures for Higher Education in the Knowledge Economy*. Susan Wright i Cris Shore, ur. New York: Berghahn Books, 1–27. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04bj2.6>
- Žunec, Ozren. 2010. "Sveučilište i cjelina događanja". U *Čemu obrazovanje. Razmatranja o budućnosti sveučilišta*. Damir Barbarić, ur. Zagreb: Matica Hrvatska, 67–84.